

İhyâ (Seyyid Yahyâ) Divânı'nda Deyimler ve Atasözleri

Ali İPEK*

ÖZET

18. yüzyıl şairlerinden İhyâ (Seyyid Yahyâ) Efendi'nin Divânı yüksek lisans tezi olarak tarafımızdan ele alınmıştır. İhyâ Divânında dikkate değer deyimler ve atasözleri üzerinde mütevazî bir çalışma yaptık. bu makalede ondan söz edeceğiz.

SUMMARY

Idioms and Proverbs in İhyâ (Seyyid Yahyâ)'s Divan

We have already taken in hand the collection of poems of İhyâ (Seyyid Yahyâ) Efendi, who is an eighteenth century poet, as a post graduate thesis. In the collection of poems of İhyâ, we modestly studied the remarkable idioms and proverbs. In this article we are going to tell about it.

I. GURBET ve HASRETLİK¹

Halk edebiyatında sık sık karşılaştığımız "gurbet" ifadesine divân edebiyatında bir karşılık aramak gerektiğinde karşımızda "hicran"ı buluruz. Halk edebiyatında gurbete çıkmamanın aşk, kan davası, geçinme kaygısı, savaşlar ve tabiat olayları gibi değişik sebepleri olduğu halde, divân edebiyatında sebep genellikle aşktır, sevgiliye bağlılıktır.

* Öğr. Gör.; Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğ. Bl.

1 Prof. Dr. Coşkun AK, Araş. Gör. Mehmet AKKAYA "Balıkesir"li Zâtî'nin Divânında Atasözleri ve Deyimler", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi Cilt: V, Sayı: 2, 1989.

Altını çizdiğimiz mısra ve beyitlerde deyimler vardır. Bunlar bazan çok kullandığımız deyimlerdir. Bazan da çok az kullanılan zayıf deyimlerdir. Yahut bugün kullandığımız deyimlerin uzak-yakın zayıf da olsa benzerleridir. İhyâ Divânı'nda çok az atasözüne rastladık.

Âh'ın, olduğu yerde sevda vardır; aşk vardır, gurbet ve hasret vardır. Bu sevda öğlesine güçlüdür ki aşığa ta yıldızlara kement attıracak kadar büyüktür;

Çekdi âhı hevesi ile eflâke

Attı ta yıldıza üftade kemend-i sevdâ G. 10/2

Aşık, sevgiliye öylesine hasrettir ki onun yolunda bile ölmeye razıdır, hazır, delil arıyorsan işte hançer boynu vurulmaya hazırdır;

Yolında ölmege yarün tarik var aşık

Delil ararsan geger sana dâl olur hançer G. 36/3

Âşık, gönülden âh çeker, çekilen bu ahlar döne döne feleklere doğru yükselir. Dosttan (yârdan) ayrı olan aşık âh'dan da uzak olamaz. Bu ahlar öyle ahlardır ki âşık âh çekerken adeta gömleğinin yakası ahın şiddetiyle yırtılır.

Dirsün ey dil c'alem-efrâz-ı gam-ı aşk olayım

Sîneden âh çeküb çâk-i girîbân göster G. 54/7

Âşık, sevgilinin her türlü derd ve cefasına katlanmak zorundadır. Adeta âşık, sevgilinin sunduğu derd ve gamı yemektedir, yemek zorundadır; yemezse zaten olgun bir âşık değildir, pişmemiştir, derd ve gamı yiyen âşık sevgiliye hasrettir. Sevgiliden gelecek herşeyi makul karşılar, belki birgün bu hasret biter diye;

Ol şehsuvâr-ı c'ışveye oldukça pây-mâl

Çün hâk-râh-ı çifte-i derd ü gamın yeriz G. 77/4

Gözü yollarda, kulağı danıdık bir ses arayan âşık, sararmış yüzü; kanlı gözleri ile belki bir yerlerden sevgili görünüverecek diye âşığın gözü hep yollardadır;

Gözüm yollarda nakş-ı mîh-i na^cl-i esb-i nâzün mi

Ya ceyb-i intizâre tügme-i hasret midir bilmem G. 101/5

Âşığın, huzura çıkması bile bir öğünç vesilesidir, sevgiliden bir iltifattır.

Âşık, sevgilinin huzuruna çıkararak neyi var neyi yoksa tüm derdini anlatacaktır. Aşığın derdi elbette sevgiliye olan bitmez tükenmez hasretidir;

Ey dil varırsan ol şeh-i hûbâna bir dahi
°Arz it huzûra halün divâna bir dahi G. 138/1

II. VUSLAT

Vuslat, başında hicran belası olan âşığın tek arzusudur. Onun yaşama isteği – ümitsiz de olsa – birgün sevgiliye kavuşma ümidine bağlıdır. Âşığın bu tavırına karşılık sevgili, vuslat ümidi vermez, söz vermişse de sözünde durmaz.

Konu böylesine karamsar olunca İhyâ da vuslatla ilgili deyimlere fazla yer vermemiştir.

"Can atar üstüne" deyimi sevgiliye olan aşırı bağlılığı dolayısıyla âşığın vuslat arzularını vurgular;

Cân atar üstüne °uşşak hemân sen şûha
Cânı yok benzemeğe sûret-i nakş Behzâd G. 34/4.

III. DİDAKTİK

Edebiyatımızın renkli unsurlarından olan deyimler ve atasözlerinin ortaya çıkışında en büyük faktör didaktik esastır. Amaç, insanı daha iyi düşünmeye, davranışlarını ayarlamaya ve bütün ilişkilerinde daha ılımlı ve daha uyumlu olmaya sevkettir. Tabii ki herşey insanın daha mutlu daha huzurlu olması içindir.

Didaktik ana başlığı altında a) Öğüt b) Dua c) Beddua başlıklarıyla işlenmiştir. Öğüt başlığı ise 1- İhtiras 2- Temkin 3- Fanilik 4- Sabır ve 5- Diğer maddelerine ayrılmıştır.

A-ÖĞÜT:

1- İhtiras: İhtiras, insanların düştikleri en tehlikeli hastalıklardan biridir. Deyimler ve atasözleri genellikle ihtirasın ne gibi zararlar getireceğini işaret eder. Ancak İhyâ divânında ihtirasla ilgili deyimlere rastlamadık.

2- Temkin: İnsanların başına gelen bütün kötü olayların temelinde hemen hemen tedbirsizlik yatmaktadır. Temkin, insanların rahat, huzur ve refahını sağlayan önemli unsurlardan biridir.

Aşağıdaki beyitte temkinli davranarak, çifteli hayvana yaklaşılması isteniyor. Ve adeta itin kapmazı atın tepmezi olmaz atasözünü hatırlatıyor;

İtme esrâruna gammaz dü-râ-yı mahrem
Sen sen ol varma sakın çifteli hayvâna yakın G. 111/8

Aşağıdaki beyitte insanların temkinli davranmaları öğütleniyor. Tıpkı "dağ deyip dangıldama yerin kulağı var" atasözünü hatırlatıyor;

Çalma nayı yere ey sûfi yerün kulağı var
Gûş idüp sana odun mı çala erbâb-ı negam G. 108/8

3- Fanilik: Dünya üzerinde tüm canlıların ortak vasfıdır. Bu kavramın zıttı olan bakilik ise yalnız Tanrı'ya aittir. İnsan faniliğe karşı gaflet ederse, istenmedik olaylarla karşılaşabilir. Bu itibarla insanlar bu konuda sık sık uyarılır.

Ancak İhyâ Divânında bu bölüme ait deyim ve atasözüne rastlayamadık.

4- Sabır: Sabırlı olmak pek çok zoru kolay eder. Gerek halk âşıkları ve gerekse divân şairleri her zaman sabrı selamet bilirler. Hatta deyim ve atasözlerinin insan üzerinde olgunlaştırıcı bir unsur olduğu yolunda mesajlar vermektedirler.

Aşağıdaki beyitte bir sabırsızlık ifadesi vardır;

Bel bağlayamazsın reh-i vashında cefâya
Ey dil pes-i dilberden usulüyle çözüml kaç G. 28/4

Aşağıdaki beyitte âşık, sabırsızlık örneği sergilemektedir;

Pend itmege kulagı dibinde biter hemân
Magrûr-ı hüsne gelmek için intibâh-ı hat G. 86/5

5- Diğer: Bu bölüme aldığımız deyimler ve atasözleri günümüzde her an karşımıza çıkan ve esasta pek çoğunun insanı daha güzele, daha iyiye götürecektir. Öğütler mahiyetinde olduğu gözlenen sözler olarak dikkati çekmektedir.

Aşağıdaki beyitte cân evinin okları o siperi delik delik deldiğini ifade etmiştir;

Değil nücûm-ı sipihrün delik delik deldi
O nilgûn siperin böyle nâvek-i cân-gâh T. 3/10

Özleyişle keman kaşlarını çekip gündüz göreydi, menzil taşı yerine, toz koparan âh taşları dikerdi;

Göreydi rûz-ı kemânın çeküb tahassür ile
Dikerdî toz koparan seng-i menzile bedel âh T. 3/12

Beklenmedik bir anda, bir durumda;

Ya kefen berduş çıktı hakden mîr-i  alem
Tondî hayretle dikildi kaldı ol ferd-i güzîn T. 4/11.

Şevkle tarih düşürdü anlamında kullanılmıştır;

Tam iki mısra^c-ı târîhini uçurdu şevkile
Navek-âsâ menzil-i i^ccâze kilik-i anberin T. 4/17

Aşağıda vereceğimiz beyitte göğsin döğmek deyim olarak karşımıza çıkıyor ve şöyle denilmek isteniyor. O çarpık yüzlü iblis, it, göğsin döğderdi, savaşmadı; alır mı hiç tabıdan, hiç dinlememişti, kûs sulh oldu.

Döğderdi göğsin iblis it diyü cenk itmedi isgâ
Alur mı tabıdan hiç dinlememişti kûs-ı sulh oldu T. 5/6

Âşığın gönlü mum gibi olmuştur;

Ne muhrikdür sadâ-yı kilik-i Davuddiyyü'l-eshâbı
Her âhen-dil anunla şöyle nerm oldu ki mum oldu T. 11/11

Âşık, oldukça mutludur;

Safâsından uçar gûş eyleyen temkîne yer kalmaz.
Hevâ-yı dilkeşi vasf olsa bir meclisde hiffetle T. 13/10

Âşığı, sevgili çekmiş çevirmiştir, sevgili âşığını parmağında oynatmaktadır;

Meh-i nev bedr olub çekmiş çevirmiş kendin ister kim
Gire revzenlerinün çeşmine mânende-i billûr T. 14/9

Aşağıdaki beyitte deyim anlamı olarak bir şaşırma, hayret ifadesi olarak kullanılır;

Kazık gibi dikülüb kaldılar tahayyürde
Görüb bu tarhı dile geldi işte merdâne T. 16/14

Kulak misafiri oldum deyimi bir şeyi, gizlice dinlemek anlamında kullanılmıştır;

Kulak misafiri oldum sarîr-i bâbda ben
Lisân-ı hâl ile dir kal gitme mihmâne T. 16/17

Mutlu bir olay için, ya da Ramazan ayına kavuşmanın mutluluğu işlenir;

Fevtin erbâb-ı hakikat Ramazân içre görüp
Didiler işte budur leyle-i kadre irmek T. 31/3

Nazardan korunmak için oklar okumak;

Bu devlethâneye geldikçe tîrine sabâ her dem
Nazardan hıfz için oklar okur dâ'im mübârek bâd T. 31/9

El urdu deyimi keskin kılıca el attı anlamındadır;

Semend-i gayret-i sürdi hudûd-ı küffâre
El urdu kasd-ı gazâ ile tîg-ı samsâme T. 33/5

Mübârek din gazirinden biri at başını çekti;

Guzât-ı dîn-i mübîn çekti at başın bir baş
Varub şebeş gibi kişver-i dil-ârâma T. 33/7

Aşağıdaki beyitte iki deyim birden geçiyor. Avusturyalı'nın boğazına tüfeng akıttı (öldürdü) ve Mihâdiye'de dilini tuttu (sustu);

Tüfeng akıttı boğazına Nemçenün kurşun
Mihâdiye'de dilini tuttu düşdi evhâme T. 33/10

Aşağıdaki beyitte deyim olarak ağzın suyun akıdup (camı çekmek) anlamında kullanılmıştır;

Görse Mecnûn tası zincîrini zülf-i Leylîye
Olmaz idi agzı suyun âkıdub âşufte-hâl T. 50/12

Aşağıdaki deyim çok basit, hatta deyim olmaktan uzak da olsa alıyoruz, ayak basmak deyimi sahip olmak, malik olmak anlamında kullanılmıştır;

Meger zu^cmunca Mısır kendüye hasr itmek isterdi
Ayak basdı o mülke başına kayd-ı ^cazîm aldı T. 51/5

Yine ayak basmak, sahip olmak anlamında vaz itti kadem deymi kullanılmıştır;

Ol şehün ^cahdında cumhûr-ı Françe nâgehân
Geldi keştîlerle hâkî Mısra vaz^c itti kadem T. 54/3

Aşağıdaki beyitte vereceğimiz deyim anlamı olmamakla beraber klişeleşmiş bir söz olduğu için aynen alıyoruz, çok çok güzel anlamında;

Piste-leb bādâm-ı çeşm ey dil civân lâzım sana
Hasılı fıstık gibi bir dil-sitân lâzım sana G. 8/1

Aşağıda vereceğimiz beyitte bir atasözü ve bir deyim ikisi bir arada kullanılmıştır; altının değeri mihek taşına sürülmek suretiyle anlaşılır ve buna bağlı olarak da taş çalmak deymi kullanılmıştır;

Taşa çalsa hünere ehlik felek artar kadri
Ki ^cayâr-ı zer olur eng-i mihekkde peyda G. 12/2

Ziya kesildi, ışık kesildi (bıçakla kesilmek anlamı dışında) anlamında;

Ziyâ kesildi derûnum hayâl-i ebrûdan
Salınca pertevî o şemşîr-i şu^cle-tâb-ı tarab G. 16/5

Tanıdık olmayan doktorun hatalı davranışı karşısında;

Târ-ı rebâb sıhhatı ey dil şikest ider
Tel kırmusun mı nabz-şinâs olmayan tabib G. 17/4

Deliler eskiden zincire bağlanmış, zincir kırmak deymi belki ordan çıkmış olabilir;

İstemez benimki zûr itme harûn pek sâ^cat
Belki zincîr kırub tutmaya köstek sâ^cat G. 23/1

Yüreği tub tub etmek bir korku, bir heyecan belirtisidir;

Yüregi tıb tıb eder sînesi üstinde meger
Gördi bir^cakrebi havf eyledi bi-şekk sâ^cat G. 23/4

Dünya halkının gözüne karanlıktan mil çeker ki ayb ile noksanı görmesin diye;

Târdan mil çeker çeşmine halk-ı âlem
Görmesin bizde diyü ayb ile noksân tesbih G. 29/5

Nâra yanmak bir deyimdir, aşağıda vereceğimiz beyitte deyim anlamında kullanılmamıştır. Gönül arz edip, bir ateşli yanağın özlemiyle ^cûd ağacı, siyah saçlarının kokusunu kıskanarak ateşte yandı;

cArz idüp süz-ı dilin bir âteşin ruhsâre ^cûd
Reşk-i bû-yı zülf-i müşgîniyle yandı nara ^cûd G. 32/8

Gülsuyu meclise bir soğukluk mı bıraktı (tatsızlık, hoş olmayan durum) denilerek;

Bir soğukluk mı bıraktı meclise gulâb
Micmer içreyken sokıldı zîr-i ceyb-i yâre ^cûd G. 32/1

Kol atmak bir deyim olarak karşımıza çıkıyor ve aynen şöyle kullanılıyor;

Penbeyi ol şûh idüb sihr ile şah-ı yâsemen
Kol atınca bag-ı hüsne sîm-bazü koymuş ad G. 33/6

O şûhun beline benimle dil atar, sonuçta ^carapda katletme nehri olur hançer;

Girer benimle o şûhun miyânına dil atar
Netice ^carapda cuy-ı kıtal olur hançer G. 36/5

Çeker döker deyimi çok sık kullanılan basit bir halk söyleşidir. Kâkül fi-krinin halatı gözyaşı sularını gönül kuyumun iki çeşme havuzuna çeker döker;

Âb-ı sirişkimi resen-i fikr-ı kâkülün
Havz-ı dü çeşme câh-ı dilimden çeker döker G. 42/3

Diken üzre turur deyimi tezlik, çabukluk, acelecilik bildirir;

Diken üzre turur geldikçe bezm-i gülşen-i dehre
Olur giryân şitâb-ı gonçe-i handâne-bülbüller G. 49/5

Acaba göz dikerse deyimi sevmek, dikkatle bakmak, sahip olmak, istemek;

°Acep mi göz dikerse damen-i sad-çâk-ı sad-berge
Nigâhın sûzân eyler çâk-i dâmâne bülbüller G. 49/6

Sevgilinin yüzünün parlaklığını görünce şa^cşa^casından âşığın gözü sulanır;

Sanma pür-jâle olur bağda çeşm-i nergis
Mihr-i rûyun göricek şa^cşa^csından sulanır G. 50/2

Postu sermek, oturmak, anlamında seccadesin yayar deyimi kullanılır. Aşırı bağlılığın ayakta durmuş servün görüp devamlı çemen sahnında sayesi seccadesin yayar;

Servün görüb kıyâm-ı ubudiyetin müdâm
Sahn-ı çemende sâyesi seccadesin yayar G. 51/4

Buluttan nem kapmak deyimi aşırı hassas insanlar için kullanılır;

Rûy-ı cânânı hoy-ı haclet bir âh itsem kapar
Berk-i gülden nâzun ol ruhlar buluttan nem kapar G. 57/1

Ey gönül, ona oyun etme sana döndükçe döner ki o ay yüzlü güzele devrin çok âfeti derler;

İtme dolâb ana ey dil sana döndükçe döner
Ki o meh-pâreyi pek âfet-i devrân derler G. 59/3

İnsaniyetsiz adam (bir sineğin) tüyünü düzse (koparsa), sevincinden uçar; başlar boyunu posunu düzeltmeye, kendini tavus misali hisseder;

Merd-i nâkes tüyini düzse safasından uçar
Başlar endâmını tezyine misâl-i tavus G. 81/4

Dil otlamak, deyimi gönül vermek anlamında kullanılmıştır;

Yine İhyâ dil atmış bülbül-i kılk-i sühan-pîrâ
Nazire-guy-yı şî'r-i fazıl-ı c'âlicenâb olmuş G. 84/6

Pençe saldı, beş beter deyimleri ayrı anlamlarda kullanılmıştır. Pençe salmak deyimi ayvacık tüylerinin yanağı kaplaması; beş beter ise durumun çok kötü olduğunu belirtir;

Pençe saldı hat perişan-hâl iken zülfün dil
Beş beter şimdi ser-i c'âşıkda sevdâ bir değıl G. 95/5

Gözüme girdi deyimi beğenmek, takdir etmek anlamında kullanılmıştır;

Gözüme girdi amma kıldı yağma sabr u ârâmı
Siyeh müjganı meyl-i sürme-i garet midir bilmem G. 101/3

Ağzın aramak deyimi ağızdan laf almak anlamında kullanılmıştır;

Temâşâ-yı lebünden maksadım ağzın aramak
Ser-engüşt-i nigâhım yok yere cânâ halâl itmem G. 103/2

Ben uyandırdım çeragım deyimi, mumu ben yaktım anlamında kullanılmıştır;

Sahn-ı hülya-yı kılınca fikr-i zülfi ten ü târ
Ben uyandırdım çeragım dîde-i bîdârdan G. 114/8

Eli bögrinde kalmak deyimi, çerisizliğin, acizliğin ifadesidir;

Tehî desti--i feyz-i neşvedir encâm-ı bezm-i ey dil
Eli bögrinde kalmış cibret al şekl-i sebulardan G. 118/6

Boş gitti tolu gelsün deyimi kadehler boşaldı dolsun anlamındadır;

Al deste gül-i camı boş gitti tolu gelsün
Mühr-i lebüni sakla fincan-ı mey-i âle 123/3

Hiç aklıma sığmazdı, aklım mantığım almazdı anlamında kullanılmıştır;

Hiç aklıma sığmazdı c'adem şimdi inandım
Aldım dehen-i teng-i dilara-yı hayâle G. 124/4

Hep traş itti hep düzelti anlamında kullanılmıştır;

Sözünden serdeki sevdâ-yı aşkım hep traş itdi
Du^câ itdim o şûha baş açup dükkân-ı berberde G. 128/5

Her dala konan bülbüle dönme deyiimi bir kararsızlık ifadesidir:

Elden ele her dala konan bülbüle döndi
Bir itmediği kaldı hemân nâle piyâle G. 130/4

Sabır ve zenginliğim mi kor çeşmine otlar yoldurur, âşığın sabrı ve huzuru kalmamıştır, sevgili adeta gözüyle sanki otlar yoldurur, yapmadığı kötülük kalmamıştır, âşığına karşı;

Sabr ve zenginliğim mi kor çeşmine otlar yoldurur
Geh çerâg-gâh hayâle gelse âhûlar gibi G. 138/4

Bel vermek deyiimi eğilmek anlamında kullanılmıştır;

Olsa hısm-âlûd bâr-ı sıklet-i agyârdan
Tak-ı hüsnî bel verir ol mâhun ebrûlar gibi G. 138/5

(Devamı var.)